

Merre forog az idő kereke Tázlárón (és a társadalomnéprajzban)?

I. Bevezetés

Nagy örömmre szolgál, hogy első ízben adhatok elő ebben az intézményben és ezen a tanszéken, amelynek sorsát a kezdetektől fogva figyelemmel kísérem.¹ Csaknem egy évtizede annak, hogy utoljára adtam elő Budapesten. Akkori előadásom a Magyar Tudományos Akadémia néprajzkutató munkatársai számára készült, és egy politikai antropológiai témát járt körül: nevezetesen a „korrupció” különféle formáit a szocialista időszak helyi tanácsaiban és hivatalaiban.² Ma elmélyültebben és tágabb időkeretben szeretnék a történelemmel foglalkozni, azaz nemcsak a szocializmussal, hanem a szocializmus előtti időkkkel és a posztsozializmussal is.

A legtöbb antropológus (etnológus, társadalom-néprajzos: itt nem látok figyelemre méltó különbséget) terepmunkája közösségét mikrokozmoszként látja, különösen akkor, ha élete első terepmunkájáról van szó, noha ezt kevesen és ritkán ismerik el. Bevallom, én most is így látom Tázlárt. A falut, amely alig több mint két óra autóra van Budapest központjától, és félúton a Duna és a Tisza között, ma jóval kevesebb mint kétezer ember lakja. Éppen azért választottam ezt a régiót kutatásom tárgyául, mert nem tipikus mezőgazdasági szövetkezetek jellemezték. Ez azért alakult így, mert a szétszórt tanyás települési forma és különösen a tanyák körüli értékes szőlőskertek miatt nagyon költséges lett volna bevezetni a szovjet mintájú kolhozokat, amelyeket az 1960-as évek elején sorra szerveztek a vidéki Magyarországon. Egy korábbi munkámban rámutattam arra, hogy a nem tipikus szakszövetkezeti forma jól jellemzi a magyar mezőgazdasági politika rugalmasságát, és a rugalmasság ebben a szektorban jól jellemzi a globális magyar gazdaságot, illetve nagymértékben hozzájárult annak általános dinamizmusához a szocializmus utolsó évtizedeiben. Ehhez elengedhetetlen volt a mezőgazdasági szektor fejlesztése, hiszen a magyar társadalom a kollektivizálás előtt egy túlnyomóan paraszti társadalom képét mutatta. Az 1940-es években a lakosság legnagyobb része a mezőgazdaságban dolgozott, következésképpen nem meglepő, hogy agrárpártok nyerték meg a háború utáni szabad választásokat.

Azzal magyaráztam Tázlár kiválasztását a falubeli embereknek és a járási hivatalban, hogy ott a szakszerveketet jelenléte kiváló lehetőséget biztosított a paraszti gazdálkodás folyamatosságának antropológiai szempontú tanulmányozására. De az igazság az, hogy nem annyira ezen hagyományok dokumentálása, mint inkább a kortárs Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyainak megismerése motivált. Ezt a célt kiválóan szolgálta egy falusi esettanulmány, ami sokkal inkább mikrokozmosznak volt tekinthető akkor, mint ma, amikor a nemzeti gazdaságban jelentősen csökkent a mezőgazdaság jelentősége, és a tázlári fiatalság Londonba vagy más világvárosokba vágyik.

Sajnos nem tudok eleget arról, hogy mi történik manapság Tázláron, ezért tervezek új terepmunkát a következő években. De félreértés ne essék, történelmi érdeklődésem nem pótcselekvés. Jóllehet a múlt önmagában is végtelenül érdekes, én soha nem leszek történész. Mint a legtöbb társadalomtudós, engem is elsősorban a múltnak a *jelenben* játszott szerepe foglalkoztat. Tázláron ez sokat változott az 1970-es évek közepe óta. Első terepmunkám során több levéltárban megfordultam Kecskeméten, Kalocsán és Budapesten. Sok idős emberrel beszéltem a falu történetéről, és adatokat tudtam gyűjteni az 1956-os eseményekről és a helyi szövetkezetek vitás történetéről. De a lakosok jó része egyszerűen túl elfoglalt volt az ilyen életútinterjúk kutatáshoz. Az 1970-es évek közepe a lázas felhalmozás időszaka volt, és a falusiak mind a jövőbe tekintettek: házat építeni Tázlár központjában, fürdőszobát csináltatni, vagy, ha már mindez megvan, beszerezni egy Moszkvicstot vagy egy Ladát. Ugyanakkor azonban a boldog autótulajdonosoknak legtöbbször eszük ágában sem volt eladni lovukat, amely továbbra is számos háztartás hűségese támasza maradt.

Ezzel szemben ma nem a kisüzemi gazdálkodás a felhalmozás fő forrása; a falusiak többsége nem dolgozik annyit, mint régen, és több ideje van reflektálni a történelemre. A falu központi terén 1956-os emlékoszlopot emeltek, felújították a háborús emlékművet, emléktáblák jelzik azokat a házakat, amelyekben az első református iskola és az első pékség működött. Az 1970-es években nem voltak olyan helyi kiadványok, amelyek segíthettek volna a helytörténeti kutatásban; 1990 óta egész sereg munka jelent meg, amely bemutatja a szövetkezet(ek), a művelődési ház és az iskola történetét. A helyi önkormányzat 1997-ben, a modern adminisztráció megteremtésének 125. évfordulójára megjelentette *Tázlár Krónikáját*.³ Ez a munka jóval több részletes adatot, eseményt és dátumot tartalmaz, mint amennyit én a Tázláról szóló monográfiámban említék (Hann 1980).

A következőkben először a falu objektív történetét (*Realgeschichte*) foglalom össze és megpróbálom ezt Erdei Ferenc fogalmaival értelmezni. Majd a harmadik fejezetben kitérek azokra a közoktatási újdonságokra, amelyek különösen szemléletesen érzékeltetik Tázlár múltjának jelentőségét a jelenben, a mostani fideszes kormány alatt. Az idő ideológiája

(temporality) és a *Realgeschichte* valósága most is szoros kapcsolatban vannak. Végül néhány jelenleg is folyó szakmai (antropológiai) vitára utalok, és megkérdőjelezem, hogy beszélhetünk-e előrelépésekről saját tudományunkban.⁴ A vidéki Magyarországon, 20 évvel a földek privatizációja után és a tízéves EU-s támogatások ellenére nagyon kevesen látnak ma előrehaladást. Előadásomat azzal a megállapítással zárom, hogy a mai tázláriak nem kevésbé gondolkodnak előre, mint ősök, mégis az idő *szubjektív* megtapasztalása és társadalmilag, elsősorban politikailag konstruált mivolta manapság más, mint a szocializmusra jellemző *lineáris*, előrehaladó időérzékelés.

II. A történelmi elmaradottság és a szocialista civilizációs folyamat

A jövőtől a múlt felé való fordulást jól jelképezik a jelenlegi polgármesterek a faluközpont periferiáján, a Soltvadkert felé vezető út mellett egy új ipari negyed létrehozására tett erőfeszítései. Mivel röviddel a munkálatok megkezdése után emberi maradványokra bukkantak, az építetők Kecskemétről hívtak régészeket leletmentő kutatás céljából. Az ásás során csontvázak százai kerültek elő, és a közelmúltban egy középkori templom alapzatára is rábukkantak. Ez utóbbi felfedezés már csak azért is érdekes, mert ezt a helyet a falusiak emberemlékezet óta Templomhegy néven ismerik. Ez az elnevezés az 1970-es évek óta izgatja a fantáziámat, mert a környék teljesen sík, ameddig a szem ellát. A régészek szerint ezen a helyen már szarmata település is volt, később jöttek a hunok; a falu az Árpád-korban még virágzott, ám 1241 körül áldozatul esett a tatárjárás pusztításainak.

A Tázlár név az 1279 és 1429 közötti dokumentumokban fordul elő először, de nem világos – legalábbis előttem –, hogy ez mennyiben jelölt állandó települést az oszmán hódítás előtti időszakban. Az azonban valószínű, hogy a XVII. században nem volt itt település. A XVIII. században a tázlári pusztát a 20 km-rel távolabb élő kiskőrösi szlovákok vették bérbe a Wattay családtól (pomázi nemesek). A XIX. század folyamán a föld fokozatosan elaprózódott. Kezdetben nemesek és gazdag parasztok vettek itt óriástáblákat, amelyeken házat építettek, és nagyobb területen gazdálkodtak, majd új bevándorlók érkeztek, elsősorban Szeged környékéről, akik családi gazdálkodóként azt remélték, hogy a tázlári nagyobb birtok jobb lehetőséget kínál a gazdálkodásra, mint azok a törpebirtokok, amelyek megöröklésére a túlszűfolt szülőfalvaikban kilátásuk lehetett. Sokuknak azonban csalatkozniuk kellett. Igaz, hogy a Templomhegy körüli terület földminősége viszonylag jó, de a Duna–Tisza közének jelentős szakaszai annyira homokosak, hogy vagy teljesen alkalmatlanok a gabonafélék termesztésére, vagy pedig olyan alacsony terméshozamúak, hogy még nagy területen sem biztosítják az önfenntartást. Ilyen például az úgynevezett Szanksarok, amely a XX. század elején ennek

ellenére viszonylag nagy népsűrűségnek örvendett. Ezenközben nagy területek, különösen erdők megmaradtak a távol – Pomázon – élő nemesek tulajdonában.

A két világháborút követő földreformok nem befolyásolták jelentősen Tázlár életét. Ezeknél nagyobb hatással volt az első szocialista évtized drasztikusan egyenlősítő politikája, amely megszüntette a birtok mérete és a társadalmi pozíció vagy osztály összekapcsolódását. A múlt század első felében nem sok minden történt az intézményi fejlődés terén. A számottevőbb vallási felekezetek saját gyülekezeteket hoztak létre, és 1906-tól kezdve az egyik nagy majorsági épület katolikus templomként szolgált Tázlár Felsőtelepén. A lakosság legnagyobb része elszigetelt tanyákon élt és dolgozott. 1907-ben, amikor újravonták a közigazgatási határokat, a régi Tázlár nevet – nem világos, hogy milyen megfontolásból – a Prónayfalva elnevezés váltotta fel. Az evangélikus Prónay Dezső báró közismert nacionalista volt, de a jelek szerint soha nem kereste fel a faluközösséget személyesen, és nem gyakorolta azt a patrónusi szerepkört sem, amelyet talán elvártak tőle a lakosok. A központi intézményesítést sokáig a felekezetek által a falu két nagyobb központjában létrehozott elemi iskolák képviselték. Ezek szaporodtak a Horthy-rendszer alatt: gróf Klebelsberg Kunónak köszönhető, hogy 1930-ban még a zsúfolt Szankсарokban is népiskola épült. Sőt, amikor világossá vált, hogy az egyetlen állami téglából épített tanterem nem elég, a helyiek összefogtak és hozzáépítettek egy másikat, ezúttal vályogból. A tanár mellett a római katolikus plébános irányította a tanyai iskolát. A II. világháború alatt épült az Alsótelep szélén az úgynevezett ONCSA-telep: egy házsor a legszegényebbeknek.

1945-ben a falu úgy döntött, hogy megváltik a Prónayfalva névtől, és kérvényt nyújtottak be a Belügyminisztériumnak, amelyben a Dózsafalva elnevezést javasolták. A minisztérium azonban elutasította kérésüket. 1947-ben a falugyűlés megszavazta a Tázlár név visszavételét, amely ez alkalommal elnyerte a minisztériumi jóváhagyást. Alig egy évvel később az egyházi iskolákat államosították. A régi tanári személyzet a helyén maradt, de a vallást kitiltották az iskolákból, és a tanároktól elvárták, hogy ne gyakorolják vallásukat. A következő évben – 1949-ben – rendkívüli gyűlést hívtak össze, ezúttal azért, hogy megünnepeljék Sztálin 70. születésnapját. A tázláriak gratuláló táviratot küldtek a Kommunista Párt megyei pártbizottságának. Szabadi Pál a *Krónika* közvetlen következő mondatában lakonikusan közli, hogy ugyanabban az évben a falusiak lerakták egy új, nagy katolikus templom alapkövét Tázlár Alsótelepén, amely később a szocialista falu központját alkotta (Szabadi 1997, 122).

Az első szocialista évtizedeket rendszerint kegyetlennek és represszívnek jellemzik a történészek. A magánháztartások szempontjából ez kétségtelenül igaz Tázláron is, különösen, ha ezt az időszakot a szocializmus utolsó két évtizedével hasonlítjuk össze. A hetvenes

években még éltek a keserű emlékek az erőszakos betakarításokról és a kulákok elleni kampányokról. A faluközpont azonban ennek ellenére sokat fejlődött az 1950–1960-as években. Először a katolikusok és a reformátusok gazdagodtak új templomépülettel, majd 1961-ben megnyílt a szép, új iskola és a művelődési ház. A vallásos és világi szférák így szigorúan elkülönültek egymástól. A lakóhelyváltás többirányú volt: a tanyáról a faluba és a faluból a városba. Azok számára, akik a központban felépített családi ház kedvéért hagyták el tanyájukat, az elektromos áram és a vezetékes víz számított fő vonzerőnek. Ugyanakkor a gyors iparosítás ezen éveit sokan végleg elköltöztek a faluból, például Csepelre. Így történt, hogy egy generáció alatt Tázlár lakossága felére csökkent. Kiürült a Szankarok, és 1975-ben lebontották a Klebelsberg-féle iskolát. Természetesen sok kivándorló továbbra is szoros kapcsolatot tartott fenn a faluval. Voltak olyanok is, akiket a faluban maradt család segített, különösen akkor, amikor a felhalmozás lehetősége (főleg disznótenyésztés formájában) korábban nem látott bőséget hozott a falusiaknak. Ebben a folyamatban óriási szerepet játszott a rugalmas típusú szövetkezet. Ugyanis a két szakszövetkezet segítségével a háztartások nem profitálhattak volna az 1968 utáni, az új gazdasági mechanizmus keretében megnyílt lehetőségekből, amelyek biztosították számukra a mezőgazdasági termelés alapjait (gépellátást, olcsó tápot) és a piaci értékesítést. A „gyenge adottságú” szövetkezet rendszeres állami támogatásban részesült.

Ezen összefoglalás után felmerül a kérdés, hogyan is juthatunk el Szabadi Pál Tázlár-krónikájától a gazdaság és társadalom strukturális átalakulásainak makrokozmoszához – Magyarországon, Közép-és Kelet-Európában és talán még általánosabb szinten is? Ha Tázlárt szélesebb kontextusokban akarjuk értelmezni, elsőként talán Arie den Hollander úttörő tanulmányát az „európai határvidékről” kellene idézni, ami két részletben jelent meg a *Comparative Studies in Society and History*-ban (1960–1961). Den Hollander Frederick Jackson Turner észak-amerikai téziseire támaszkodva világította meg a XVIII. századi Kárpát-medencében az oszmán csapatok visszavonulását követő visszatelepedési folyamatot. Korábbi munkámban gyümölcsözőnek találtam a határvidék-szemlélet összekapcsolását a magyar történelem XIX. századi kapitalizmustanulmányaival, amelyek szerint a demográfiai átmenet és az ipari iparközpontok hiánya ezeket úzótt el otthonukból (Hann 1979). Miért menne valaki az észak-amerikai „Vadnyugatra”, ha szűzföldeket is lehet gyarmatosítani ötven mérföldnyire nyugatra a szülőfalutól? Ezeket a folyamatokat a Duna–Tisza közén elsősorban a szegedi néprajzkutató, Juhász Antal elemezte részletesen (Juhász 1997).

Röviden összefoglalva: a földrajztudósok, demográfusok, gazdaságtörténészek és gazdasági antropológusok munkái mind fontosak ahhoz, hogy Tázlár történetét a maga teljességében lássuk. De ahhoz, hogy érdemben megértsük a „nagyobb képet”, és ugyanakkor élethűen lát-

tassuk, hogy milyen volt a szocializmus előtti paraszti generációk élete a határvidéken, máshová is kell tekintenünk. Mindkét dimenzió fellelhető Erdei Ferenc (1910–1971) munkájában.

Erdei Ferenc Makón, a Szegedtől keletre fekvő, hagymatermeléséről híres mezővárosban született, majd a Szegedi Tudományegyetemen jogot tanult. Később, a Márciusi Front bukása után megalapította a Nemzeti Parasztpártot, és egyre inkább a népi mozgalom radikális balszárnyával azonosult. 1944 és 1956 között több miniszteri tárcája volt, de ezekben az években nem sikerült a magyarországi sztálinizmus lényegén változtatnia. Nagy Imre reformvonalához való lojalitásáért 1956 után majdnem az életével fizetett. De Kádárnak szüksége volt Erdeire a tervezett kollektivizálás miatt, és ezért hozatta ki a szovjet fogságból. Erdei Ferenc több vezető tisztséget töltött be 1971-ben bekövetkezett haláláig, de talán még nagyobb jelentőséggel bírt a kulisszák mögötti tevékenysége. Fehér Lajossal és más reformorientált politikussal együtt sikerült elérnie azt, hogy a magyar mezőgazdaság kollektivizálása jelentősen eltért a szovjet mintától. A szocializmus utolsó évtizedei alatt csendes forradalom történt a magyar vidéken, amely kulcsszerepet játszott a Kádár-rendszer tágabb „társadalmi kompromisszumában”.

A sikerek dacára Erdei pályája és politikai utóélete viszontagságosnak mondható: a munkásmozgalomban sokan azért tekintették gyanús elemnek, mert megkérdőjelezhetetlen hűség fűzte a faluhoz, és mindvégig büszke maradt saját paraszti származására, míg a liberálisok és más antikommunisták azért átkozták ki az elmúlt évtizedekben, mert, úgymond, „lepaktált” a kommunistákkal és végigasszisztálta a kollektivizálást. Kétségtelen, hogy a politikai nyomás rányomta bélyegét a vidéki modernizáció e nagy teoretikusának tudományos munkájára, mégis úgy érzem, hogy a jelenleginél jóval több elismerést és megbecsülést érdemel.⁵ Röviden, az egyetem elvégzését követően, amikor még Makón dolgozott a hagymatermelők szövetkezetében, Erdei Ferenc motorkerékpáron járta be a Duna–Tisza közét, hogy első kézből származó adatokkal dokumentálja, hogyan éltek a parasztok egy olyan korban, amelyet gazdasági válság és geopolitikai bizonytalanságok jellemeztek. Az ebből a tapasztalatból született *Futóhomok* című könyve a szociográfia egyik klasszikusa. Nem tudom, hogy járt-e éppen Tázlárón (illetve akkor néven Prónayfalván), de annyi bizonyos, hogy ezt a vidéket jól ismerte, innen indulva tört át a katonai fronton 1944-ben, hogy csatlakozzon a Szegeden állomásozó szovjet hatóságokhoz. „Minden falusi mag nélkül” – így jellemezte Prónayfalvát és még néhány sokfelől benépesült települést, amelyek tanyavilágában nyilvánvalóan más állapotok uralkodtak, mint Makón, Kiskőrösön és hasonló „mezővárosokban”, ahol a mezőgazdaság ugyan fejlettebb volt, de a technikai fejlettségnek ellentmondott a generációk óta összetartozó közösség tudata, ami gátolta a termelőerők fejlődésének megfelelő osztályképződést. Az olyan településeket, mint Prónayfalva azonban gazdasági alulfejlettségük ellenére magas fokú

társadalmi rétegződés jellemzett, és a szórványtelepülés-forma tovább korlátozta a kollektív fellépés lehetőségét.

Húsz évvel később a *Futóhomok* harmadik kiadásához írt előszavában Erdei jobban elmélyült az elméleti kérdésekben. Úgy érezte, hogy korábbi elemzése Kiskőrösről téves volt, mert fiatal fejjel nem ismerte fel az osztályharc valóságos jellegét. Későbbi munkái szintén nem mentesek a közvetlen politikai hatásoktól. Nagyobb jelentőséggel bírnak azon írásai, amelyek az 1940-es évek elején egy kiskunszentmiklósi tanyán csendőri felügyelet mellett készültek. Ugyanez vonatkozik egy befejezetlen, szinтетizáló tanulmányára a „két világháború közötti Magyarországról”, amely posztthumusz jelent meg (Erdei 1976). Ez utóbbiban, de már hamarabb is, pl. *A magyar paraszttársadalom* (1942) című művében, Erdei nagyon is kritikusan értelmezi azokat a „kvázi-feudális” struktúrákat, amelyek jól megfértek olyan elemekkel, amelyek kétséget kizáróan modernnek számítottak, nevezetesen a kapitalizmus által megteremtett városi proletariátussal. A magyar polgárosodást hátráltatta a két világháború közötti időszak reakciós politikája, és a parasztok lettek a modernizációs kudarc legnagyobb áldozatai. Az az elképzelés, hogy a kisgazdák polgárosodnak, és önként belépnek a holland mintájú szövetkezetekbe, tarthatatlannak bizonyult azokban az években, amikor a kommunisták konszolidálták hatalmukat. Erdei is a kollektivizálás mellé állt.

Ez persze nem tetszett mindenkinek; a legtöbb népi író számára mindig is idegen maradt a téves. Szelényi Iván úgy vélte (1988 54, 6): Erdei feláldozta ifjúkorának eszméit a marxista osztályelemzés oltárán. A liberális szociológus szerint a fiatal Erdeinek volt igaza, mind tudományosan, mind pedig erkölcsileg. Szerencsére – így Szelényi – Erdei halála után a magyar falu képes volt visszatérni a „megszakított polgárosodás” útjára. Így tehát Szelényi Erdeinek a polgárosodással kapcsolatos fiatalkori fejtegetéseit gyümölcsözőnek tartja, annak ellenére, hogy a szerző később reménytelenül kompromittálta magát azáltal, hogy titokban csatlakozott a Kommunista Párthoz, illetve kiszolgáltatta annak politikáját.

Tázlár példája az én szememben Erdei munkásságának kevésbé kritikus értelmezését teszi lehetővé. Véleményem szerint Erdei mindvégig hű maradt paraszti gyökereihez. Noha nem rendelkezett társadalomtudományi diplomával, „ösztönös” összehasonlító társadalomtudósnak tekinthető. Gyermekkorát részben tanyán töltötte, de ahogyan az Alföld más városaiban is, a Makó körüli elszigetelt tanyák szorosan kapcsolódtak a városhoz, és sok családnak volt saját háza a központban, a mezőgazdasági szezonban szállásul szolgáló tanya mellett. Erdei számára megrázkódtatást jelentett annak felismerése, hogy van olyan tanyavilág, amelynek nincs ilyen civilizációs központja. De Erdei látókörét tovább szélesítette az 1935-ben Svájcba és Hollandiába tett utazása, amelynek során különösen nagy hatást gyakoroltak rá az ott látott mezőgazdasági szövetkezetek. Magyarország elmaradottságáról szóló elméleti munkái a nyugati viszonyokkal való behatóbb megismerkedés közvetlen eredmé-

nyeinek tekinthetők. Világossá vált az a szakadék, amelyet az országnak át kellett ugrania, noha a népi mozgalom bal szárnyának embere, Erdei Ferenc, nem hitt abban, hogy a kapitalizmus importálása lenne a megfelelő válasz a gazdasági elmaradottságra.

Erdei kulcsfogalma tehát a polgárosodás (*embourgeoisement*), amelyet később Szelényi és más szociológusok is átvettek. Az 1980-as években tökéletesen helyénvalónak látszott a fogalom újrafelfedezése, hogy értelmezhetővé tegye az országban végbemenő folyamatokat, például a parasztságnak a „gazdagodjatok” jelszóra való reakcióját. A *polgár* ugyanakkor egy másik kontextusban is előtérbe került: a *polgári társadalom* az angol *civil society* standard magyar fordítása. A polgári és a burzsoá közötti ellentmondások reménytelenül problémássá tették ezt a terminust a szocialista ideológusok számára. Erdei Ferencnek is el kellett határolnia magát a kifejezéstől (és átfogalmazni korábbi kijelentéseit, mint ahogy ezt pl. a már említett *Futóhomok* harmadik kiadásához írt előszavában is megtette). De későbbi munkáinak (pl. *Város és vidék*, 1971) beható vizsgálatai világossá teszik, hogy alapvető érdeklődési köre nem változott. Elsősorban a falu és város közötti történeti egyensúly helyreállítására törekedett, valamint arra, hogy azok az emberek, akikkel olyan erőteljesen azonosult, a városiakhoz hasonló esélyekkel léphessenek a modernitás rögzös ösvényére. Egyáltalán nem arról volt szó, hogy Erdei egyfajta vidéki „proletarizálódási” programban gondolkodott volna. Ellenkezőleg, nagyon is felismerte a háztáji termelés és a gazdasági ösztönzők jelentőségét. Ezen az alapon adott tanácsot Fehér Lajosnak, Nyers Rezsőnek és más olyan döntéshozóknak, akiknek decentralizációs politikája a szocializmus utolsó évtizedeiben lehetővé tette a „szocialista vállalkozók” megjelenését a vidéki Magyarországon. Más szavakkal, a polgárosodás – Szelényi érvelésével ellentétben – nem Erdei *ellenére*, hanem éppen ellenkezőleg, *az ő közreműködésével* következett be.

Akárcsak a német *Verbürgerlichung*, a magyar *polgárosodás* fogalom is kétértelmű. Erdei feltehetően soha nem kívánt a magyar vidéken egy új kapitalista osztályt látni, ehelyett a parasztság hagyományainak és „falusi műveltségének” megőrzése, és a kvázi-feudális egyenlőtlenségek megszüntetése mellett tört lándzsát. Fiatalkori írásaiban gyakran használta a *civilizálódás* fogalmát. Mondhatni, egész életében a mezőgazdasági szektor *civilizálódásának* híve volt. Ez egyfelől a nyugati országok fejlett termelőerőihöz való felzárkózást jelentette. Erdeit nem vonzották a kapitalizmus külföldi modelljei (legkevésbé a nem-magyar elemek Magyarországra eltorzult piac Kapitalizmusában, ezt el kell ismerni, hangsúlyozva azt is, hogy nem volt antiszemita). Azokat a civilizációs intézményeket kívánta megszilárdítani, amelyeket a magyar parasztság történetileg hoztak létre azokon a nagyobb településeken, ahol a népesség az oszmán hódítás következtében különösen koncentráltan élt.

Ha elvonatkoztatunk az Alföld regionális sajátosságaitól, akkor azt mondhatjuk, hogy Erdei a városi kultúra falusi meggyökereztetését

támogatta. Ebben az értelemben példaértékű az én Tázlár-ról készült beszámoló. A korai szocialista évtizedekben a szegényebbek elhagyták a tanyákat, pl. a Szankсарokban, és vagy beköltöztek az új faluközpontba, vagy pedig továbbvándoroltak a távolabbi városok nyújtotta munkalehetőség reményében. A faluközpontban az állam új utakat és járdákat épített, és gondoskodott arról, hogy a lakásokba alacsony áron bevezessék a vezetékes vizet és az elektromos áramot. Szövetkezeti üzletek és éttermek nyíltak. Létrejött a szocialista tanács, később pedig a mezőgazdasági szövetkezetek. Az állam új iskolát épített, miközben fokozatosan felszámolta a félreeső tanyák régi kis iskoláit. Kulturális intézményeket alapított, mint például a tágas művelődési házat, könyvtárat és egy jól felszerelt tornatermet.

Mivel mindez egybevágott a szocialista modernizációs projekttel, első látásra úgy tűnhet, hogy itt mindössze az új, felülről diktált politikai-ideológiai program megvalósításáról volt szó. Ez azonban nem egészen így van, mivel Tázlár-on a hatalom ugyanezen birtokosai gondoskodtak arról is, hogy új, nagy templomok épüljenek a faluközpontban. Az 1950-es évek megtorpanásai ellenére a templomépítések még a nagy világi fejlesztések *előtt* lezáródtak; és nemcsak az építőanyagot, hanem a munkaerő nagy részét is a szocialista brigádok biztosították!

III. Változások a mai faluban

Előadásom keretei nem teszik lehetővé, hogy bemutassam az utolsó két évtized minden változását, így csak nagy vonalakban vázolom a legfontosabb tendenciákat. Tázlár-on, mint ahogyan máshol is, visszaadták a földeket. A rendszerváltás után a szövetkezet még tizenöt évig működött, igaz, hogy már jóval korábban elvesztette a falu gazdaságában játszott központi koordináló szerepét. Az a támogatás azonban, amelyben néhány magángazdálkodó manapság az EU mezőgazdasági politikájának keretében részesül, messze nem kompenzálja őket a szocialista időszak jóval nagyvonalúbb mezőgazdasági segélyezésének elvesztéséért. Minden ágazatban csökkent a termelés.

A mezőgazdaságon kívüli munkalehetőségek erősen összeszűkültek, mind a formális, mind pedig az informális szektorban. Az általános európai gazdasági válság hatására csökkent a kereslet a drága jachtok iránt, amelyeket Tázlár-on a kilencvenes évek óta gyártanak, és Hollandiába exportálnak. Ez volt az első és utolsó beruházás a tervezett ipartelegen. Még van remény, hogy a kecskeméti régészek visszatérnek és folytatják munkájukat a középkori templom körül, de ehhez pénzre van szükség, miközben az országos pályázatok egyre nehezebben elnyerhetők. Ha sikerül, akkor esetleg azt a néhány személyt alkalmazzák majd, akiket jelenleg az önkormányzat foglalkoztat minimális munkabérért. A hajógyáron kívül egyetlen olyan üzem működik, ahol a dolgozók száma meghaladja

a tízet. Ez a műanyagüzem, amely egy régi katolikus iskola épületében található, sikeresen túlélte a szakszövetkezet összeomlását annak köszönhetően, hogy a vezetők még a kilencvenes években megvásárolták és okos beruházással működtették tovább. A bérek ugyan alacsonyak, de szemben a hajógyárral, bőven van megrendelés, mert fő termékük a legolcsóbb műanyag palack, és nem a luxuscikk.

A jelenlegi gazdasági és foglalkoztatási helyzet nem sokban különbözik a 2010 előttitől. Mégis azóta sok szó esik arról mind a magyar, mind pedig a külföldi sajtóban, hogy milyen változásokat hozott Orbán Viktor fideszes kormánya. Külföldön elég sokat lehet olvasni ezekről a nagy politikai kezdeményezésekről, amelyek többek között azt a célt szolgálják, hogy a kormány a sajtót és a bíróságot egyre jobban a befolyása alá vonhassa. A roma és a zsidó kisebbségekkel kapcsolatos incidensek ugyancsak gyakori témák a német sajtóban. Ezzel szemben kevesek számára ismert (beleértve sok magyar állampolgárt), hogy milyen változások mennek végbe nap mint nap a falu életében, például egy olyan kulcsfontosságú intézményben, mint az iskola, ahonnan nem szivárognak ki a kisebb-nagyobb konfliktusok. Engedjék meg, hogy a következőkben erről számoljak be, Tázlárt hozva például.

Az új állami általános iskola 1961-ben nyílt meg az új faluközpontban. Miután 1978-ban megszüntették a felsőtelepi iskolát, az összes tázlári gyerek ide járt. Akkoriban egy Nyugatról érkezett, a magyar parasztságaság átalakulásával foglalkozó kutató számára nemigen volt lehetséges az iskola gyakori meglátogatása, illetve tanulmányozása. Tudtam, hogy a tanárok között többen párttagok voltak. Az igazgatóhelyettes volt egyben a helyi párttitkár. Ezekkel az emberekkel csak későbbi tázlári látogatásaim során tudtam többet beszélni. Az akkori igazgatónő nem volt párttag. Mária néni (mindenki így ismerte) 1947-ben került az akkori református iskolába. A vallás gyakorlása számára tiltott volt. Más tanár időnként eljárt a templomba, de a hetvenes években, amikor a hittant nem az iskolában, hanem a templomban tanították és a beiratott gyermekek száma egyre csökkent, az igazgatónő ezt nem tehetette...

Párttagok és páronkívüliek együtt játszottak az úgynevezett tanári zenekarban, amelyet különösen a lakodalmakra hívtak meg szívesen. Vezetője az igazgatóhelyettes volt, egy tehetséges sváb férfi, akinek édesapja a háború végén esett el, és aki aztán magyar nevet kapott nevelőszüleitől. A Szankсарokban kezdte pályafutását, később szép házat épített a faluközpontban, ahol most is lakik. Az ő ötlete volt, hogy 1981-ben az iskola, a könyvtár és a művelődési ház hivatalosan egyesüljön (a gyakorlatban ez a három intézmény már évek óta az ő irányítása alatt állt). Sok évig ő vezette az Általános Művelődési Központot, egy ideig megyei tanácstagként tevékenykedett, és a Kádár-rendszer utolsó éveiben, miután az előző tanácselnököt sikkasztás miatt elítélték, a tanácsház vezetését is ő vette át. 1994-ben eredménytelenül indult a polgármester-választáson. Noha sokan elismerték tehetségét és becsületességét,

a Kisgazdapárt nem tűrte, hogy egy volt kommunista kerüljön megint a falu élére. Manapság nyugdíjasként még mindig bejár az iskolába zenét tanítani, focizik fiatalabb kollégáival a falu kis pályáján, és a játékot követő ün. „harmadik félidőben” már régen nem számít a világnézet, pláne nem a régmúlté. Ahogy a szocializmus alatt, úgy most is több tanár ül a falu képviselő-testületében. De a testület által 2012-ben hozott határozatot nemcsak a volt vezető, hanem sokan mások is furcsállták.

A tázlári iskola gyorsan, a tanárokkal és szülőkkel való szélesebb körű konzultációt mellőzve került a római katolikus egyház kezébe. Az iskola ma II. János Pál pápa nevét viseli, és a keceli intézmény „kirendeltségének” tekintik. (A keceli intézmény korábban Arany János nevét viselte, de úgy döntöttek, hogy az elhunyt lengyel pápa neve jobban jelzi az új keresztény irányzatot.) Amint az szokásban van a szocializmus vége óta, az iskolai hittanoktatásról a katolikus pap és a kálvinista lelkész gondoskodik. Ami egészen új, az az, hogy keresztet díszítik minden osztály falát, és az iskolaév kezdetét és végét nem a kultúrházban, hanem a római katolikus templomban ünneplik a tanárok és a gyerekek. Ezenkívül ugyancsak a templomban tartják II. János Pál emléknapját, amelyet, mivel október 22-ére esik, össze lehet kötni az 1956-os forradalom megünneplésével.

Hogyan lehetséges mindez? A polgármester szerint a döntés alapvető oka az volt, hogy az illetékesek attól tartottak, hogy a tanulók csökkenő létszáma miatt a nyolcosztályos általános iskola előbb-utóbb elveszíti felső tagozatát. Ilyen körülmények között biztosabbnak látták a jövőt az egyház kezében, mint a kormány által létrehozott szekuláris Klebelsberg Intézményfenntartó Központ fennhatósága alatt.⁶ Faluszerte ugyanis az a hír járja, hogy a Kiskőrösön székelő KLIK több tanárnak, sőt magának az igazgatónak a leváltását tervezte, és ezzel magyarázható az iskola gyors átigazolása. A tanárok ezáltal elvesztették közalkalmazotti státusukat és talán cafeteria-juttatásukat is. De egyelőre biztosabbak az állások. A tanárok számára nem kötelező a vasárnapi istentiszteleten való részvétel. Hasonló a helyzet a szomszédos településeken is, ahol alig maradt állami iskola. Az egyháznak elvileg el kell fogadnia a más világnézeteket, és kötelessége a heti két hittanóra helyett az igénylőknek etikaoktatást biztosítani. Tázláron büszkén említette az igazgató, hogy a 130 gyerek közül egyetlenegy sem élt ezzel a lehetőséggel. Újdonság még az is, hogy 2013-tól kezdve nemcsak a katolikus káplán és a református lelkész tanítja a hittant, hanem rendszeres óraadó a bócsai lutheránus pásztor is, aki az iskola hat evangélikus tanulójának viseli gondját.

2013 nyarának végén az iskolai tanévnyitón és a pár nappal későbbi ünnepi szentmisén alkalmam nyílt azokkal a személyekkel elbeszélgetni, akik kulcsfontosságú szerepet játszottak a helyi oktatás megreformálásában. A polgármester és az iskolaigazgató egyetértettek abban, hogy az iskola pusztta megőrzésén túl erkölcsi szempontból is haszna volt az egyházzal való szoros kapcsolatnak. A református és lutheránus

lelkészek ugyancsak jelen voltak az ünnepélyen, és rövid felszólalással járultak hozzá a mise ökumenikus befejezéséhez. A református lelkész elmesélte, hogy a kilencvenes években egyháza hogyan kapott kárpótlást az államosított iskolaépületért, és hogyan fordították a pénzt a templom tornyának renoválására. Hozzátette, hogy véleménye szerint a felekezeti arányok szükségessé teszik, hogy Tázláron a katolikus egyház vállalja a vezető szerepet; de Kiskunhalason és Szankon vannak református iskolák is, és fontos, hogy a felekezetek jó kapcsolatban legyenek egymással. Az iskolaigazgató elismerte, hogy nem volt könnyű az iskolai tanrendet úgy átszervezni, hogy a tanulók három különböző helyre mehessenek hittanra, de megoldották.⁷ A mindennapi tanítás közös imával való elkezdése időközben elfogadott gyakorlattá vált.

Az évnnyitó további újdonsággal is szolgált. A tervek szerint ebben az iskolaévben a napközis ebédet ugyancsak közös imádság előzi meg, amely tavaly óta bevett gyakorlat a helyi óvodában. Mindezt az igazgató évnnyitó beszédének legvégén jelentette be, és a bejelentést a jelen lévő szülők minden különösebb reakció nélkül fogadták. Arckifejezésük alapján úgy tűnt, hogy sokkal jobban érdekelte őket az igazgató beszédének néhány korábban elhangzott pontja. Többek között az, amikor hangsúlyozta, hogy ha a tanulónak mindenképpen muszáj mobiltelefonját az iskolába hozni, akkor ezt kötelessége megérkezésakor leadni; valamint hogy a piercing és a hajfestés nem iskolába való, és nem teszi szebbé a gyerekeket. Erre még a pódiumon helyet foglaló fiatal, reverendás káplán is, akit az új iskolásokról való gondoskodással bíztak meg, mosolyogva bólogatott. Segített a kicsiknek egy másik új rituálé véghezvitelében, amely egy újonnan kitalált eskütételből állt. A gyerekek a felszólításnak nagy nehezen engedelmeskedve megígérték, hogy jó tanulók lesznek és mindig szót fogadnak a tanító néninek. Az évnnyitó utolsó ünnepélyes mozzanata nem változott az évtizedeken keresztül: mindenki felállt és elénekelték a Himnuszot.

Napokkal később is ezen a különleges keveréken töprengtem, hogy vajon merre forog az idő kereke Tázláron, miközben egy idős parasztemberrel beszélgettem a régi katolikus népiskoláról. Keserűen emlékezett arra a néhány évre az 1930-as években, amikor iskolába küldték, mielőtt elszegődött cselédnek. Különösen az nem tetszett neki, amikor minden nap 12-kor harangozták az Angelust. Noha családja kommunista volt, mégis alkalmazkodniuk kellett, ha apja nem akarta elveszíteni községközi állását. Egyetértettünk abban, hogy ilyen tekintetben nincs túl nagy különbség a harmincas évek és 2013 között, amikor a felekezet nélküliek kénytelenek alkalmazkodni. Amikor elbúcsúztam tőle, minden kommentár nélkül megmutatta nekem azt az üdvözlő lapot, amit nemrég Orbán Viktor magyar miniszterelnöktől kapott kilencvenedik születésnapja alkalmából.

A legtöbb olyan intézmény, amelyet a szocialista civilizációs folyamat részének tartok, ma is megvan Tázlárón. Igaz, a tanácsépületet átkeresztelték, de csak a mezőgazdasági szakszövetkezet tűnt el teljesen. Meg kell jegyezni, hogy azok közül, akik elvben tiltakoztak a szövetkezetek ellen, akad ma olyan, aki szívesen visszahozná őket, hogy koordinálják a termelést és a piaci értékesítést, és biztosítsanak egy minőségi színvonalat, ami előfeltétele annak, hogy megfelelő kereslet legyen a környék boraira. A helyi önkormányzatnak nincs pénze nagyszabású befektetésekre, és olyan fontos közösségi feladatokat, mint a művelődési ház régóta esedékes tatarozása, csak a rendszeresen versenyztető pályázatok révén érkező külső segítséggel lehet megvalósítani. A polgármester egy ideig azt remélte, hogy új üzleti befektetők jönnek majd a faluba, de ahogyan már írtam, a régészeti lelőhely előkerülése után erre semmi esély nem maradt. A polgármester független ugyan, de 1994-ben a Kiszgazdapárt támogatásával választották meg, amely akkor a legnépszerűbb párt volt a faluban, és bizonyos, hogy közelebb áll a Fideszhez, mint az MSZP-hez, amelyik ma igen kevés tagot mondhat magáénak Tázlárón. Szervezett pártélet a faluban nincsen, bár a 2010-es választások előtt a Jobbik erősen megélénkült.

A fennmaradó időben arról szeretnék beszélni, hogyan értelmezhet egy antropológus elméleti síkon egy ilyen változást. Erdei Ferenc gondolatai népi modernizációs elméletnek tekinthetők. Éppúgy, mint az 1970-es évek falusi lakói, Erdei is úgy látta, hogy van *haladás, fejlődés*, az idő kereke előreforog. De húsz évvel azután, hogy eldöntötték: a földet újra magánosítani kell egy olyan komplex eljárás keretében, ami „kompenzációt” ígért a szocializmusban elszenvedett károkért, és miután újra egyházi kézbe adták az iskolákat, jogos a kérdés, hogy mindez nem magát a fejlődést kérdőjelezi-e meg: nem arról van-e itt szó, hogy jelentős folyamatok az *ellenkezőjűkre* fordulnak? A modernizáció standard szociológiai elméleteiben gyakran szerepel a szekularizáció fogalma: a vallás „alrendszer” lesz, amely élesen elválik a politikum szférájától és láthatatlan a közéletben. A mai Magyarországon ez nem így van. Az is világos, hogy felélesztik azokat a szimbólumokat, amelyek komoly mozgósító erővel rendelkeztek a szocializmus előtt. Nemcsak a vallási erélyekre gondolok itt (el ne felejtjük, hogy a Szent Jobbot már a szocializmus összeomlása előtt Budapesten nyilvánosan körbehordozták), hanem a gombamód szaporodó turulszobrokra, a sámánszertartások újraéledésére, a rovásírás népszerűsítésére, a régi katonai és félkatonai egyenruhák új kultuszára, a nemesi címekre és az Erdei által keményen bírált kvázi-feudális társadalom emlékét idéző más relikviákra.

Nagy óvatosságra kényszerül az antropológus, ha részleteiben kívánja megragadni, hogy mi is megy végbe a mai Magyarországon, különösen Johannes Fabian 1983-ban a *Time and the Other* (Az idő és a másik)

című munkájának megjelenése óta. A tanulmány kulcsszava az *egyidejűség* (*coevalness, Gleichzeitigkeit*). Sok korai antropológus elkövette azt a hibát, hogy megtagadta az egyidejűséget azoktól a népektől, akikről írtak, úgy ábrázolva őket, mintha „kívül állnának az időn” (Thomas 1989), vagy pedig „szinkronikusak” lennének (Lévi-Strauss 1973). Ha egyáltalán bebocsátást nyertek a nyugati világ diakronikus idejébe, akkor sem voltak egyenrangú résztvevői az antropológus idejének, hanem születésüknél fogva elmaradtak és alsóbbrendűek. Az afrikanista Fabian kritikája elsősorban a nem írásos kultúrával rendelkező társadalmak nyugati megjelenítésére vonatkozott. De explicite is támaszkodott Edward Said *Orientalism* (Orientalizmus) című, 1978-ban publikált, immár klasszikussá vált munkájára, amely hasonló fejtegetést kínál az ázsiai, különösen pedig a muszlim társadalmak nyugati szerzők általi eltorzításáról, amellyel saját felsőbbrendűségüket hangsúlyozták.

Az elmúlt években a történészek és antropológusok közelebb hozták a Nyugathoz ezt a kritikát, pl. a Bizánci Birodalom és a keleti kereszténység „másságával”, vagy pedig a hidegháború és a posztszocialista időszak által produkált ellentétekkel kapcsolatos munkáikban (Bakic-Hayden 1995, Hann 1996). Fabian terminológiája még Nyugat- és Kelet-Németország viszonyára és a Nyugat keleti megjelenítésére is vonatkozatható. Így Dominic Boyer (2010) az NDK-t bemutató mai nyugati sikerfilmek elemzésén bizonyítja, hogy azok mind *más időben* jelenítik meg a Keletet, megtagadván tőle az egyidejűséget, tagadva, hogy a keletnémet szocializmusnak megvolt a maga érvényes modernitása, mielőtt bekebelezte volna a Szövetségi Köztársaság. Szerinte az „Ostalgie” (az NDK utáni nosztalgia) nyugati gúnyolása hasonló példája a *másidejűségnek*.

Ez a kritika a klasszikus kulturális relativizmussal mutat rokon vonásokat. Jómagam nem vagyok híve ennek a pozíciónak, ami pedig újra igen elterjedt a kortárs antropológiában. Nehezebb a fejlődés mellett érvelni a társadalmi-kulturális antropológia minket is zavarba ejtő eszmetörténetében, mint az általunk tanulmányozott társadalmak *Realgeschichtjére* vonatkoztatva; újra és újra ugyanazokkal a paradigmákkal találkozunk, Lévi-Strauss dichotómiájában mi a „hideg” diszciplínák közé tartozunk! De ma nem akarok belemenni ezekbe a messzire vezető fejtegetésekbe; mindössze azt szeretném megmutatni, mennyiben lehet releváns Fabian elméleti pozíciója a Közép- és Kelet-Európát tanulmányozó antropológus számára. Boyer megjegyzi, hogy egyes keletnémetek elsőként bírálták saját társadalmukat, egyúttal felmagasztalva a Nyugat előnyeit (Boyer nem tesz említést arról a tényről, hogy 1990-ben a keletnémetek túlnyomó többsége a német egység mellett szavazott, feltehetően azért, mert maguk is többre értékelték a nyugati modernitást a sajátjukénál). Michal Buchowski (2001) hasonló mintázatokat talált Lengyelországban, ahol neves szociológusok érveltek úgy, hogy a lengyeleknek, úgymond, hiányos a „civilizációs kompetenciája”, ami magyarázná az „átmenet” óriási nehézségeit és áldozatát.

Erdei Ferenc ugyanígy érzett rá ösztönösen a Kelet elmaradottságára. A megoldás szerinte nem az, hogy kritikátlanul követni kell a Nyugat kapitalista logikáját, hanem ellenkezőleg, a magyar *civilizációs* hagyományokra kell támaszkodni, abban az értelemben, ahogyan fentebb kifejtettem. Azt állítottam ebben az előadásban, hogy ha figyelembe vesszük a szocialista intézmények és ideológia korlátait, akkor Erdei kivételesen sikeres volt a népi modernizációs elméletek gyakorlati megvalósításában. A vidéki Magyarország átalakítása kivételes sikertörténet. A posztzocialista körülmények között azonban mintha kevesebb lehetősége volna az ilyen innovációnak. A neoliberais kapitalizmus korlátai keményebbek, mint a szocializmusé voltak. A posztzocialista átalakulást a mezőgazdasági szektor szenvedte meg a legjobban, a város és a falu közötti különbségek megint növekedtek. Nem csoda, hogy két évtizeddel a szocializmus összeomlása után egyre népszerűbbek az antiurbánus, antikozmopolita eszmék, és ezek uralkodnak ma mind a városokban, mind pedig az egyre néptelenebbé váló falvakban. Ma azonban, Erdeivel ellentétben, a modernizáció nincs napirenden. Ehelyett egy múltba tekintő, keserű, agresszív propaganda a jellemző, amely előszeretettel hibáztat másokat a jelen bajaiért, mind az országban, mind pedig az országon kívül.

Mármost hogyan értelmezze mindezt egy antropológus? Jól tudom, hogy a Fidesz és a hozzá hű magyar nyelvű média szemében a nyugati, különösen pedig a német Magyarország-kép erősen torzított. Sok magyar állampolgárt dühít az, amiben a Nyugat illetéktelen beavatkozását látják; a Fidesz-törvényeket „antiliberaisnak” és az EU-szabályozással és elvekkel összeférhetetlennek bélyegzik. Ez lenne a boyeri értelemben vett másidejűség? Hiszen a magyarok megszavazták a jelenlegi kormányt. Nem az egyidejűség megtagadása-e a nyugatiak részéről, amikor antropológusok és újságírók kigúnyolják a nacionalista túlkapasokat és a miniszterelnök nyilvánvaló igyekezetét, hogy visszaforgassa az idő kerekét abba a korszakba, amikor Magyarország „világnemzet” (Orbán) volt?

Ellentétben némely antropológussal, akik az időről értekeztek, én nagyon is konvencionális képet őrzök annak fizikájáról és metafizikájáról. Ezért tetszik nekem a nyíl hasonlat angolul. A kormányok elhatározhatják ugyan, hogy visszaforgatják az idő kerekét, és visszafelé fordítják az előző generációk modernizációs kísérleteit, mint pl. a kollektivizálás és az egyházi iskolák államosítása, ám nem lehet visszaterelni a társadalmat a szocializmus előtti időszak medrébe. Ezt a leghatékonyabb sámánszertartás és a legnagyobb turulszobor sem érheti el. Az idő kereke forog tovább, lineárisan és kéréletlenül. Ne vádoljuk a tázlári lakosokat, illetve helyi vezetőiket azzal, hogy a jövő helyett a múltba tekintenek; éppen ellenkezőleg, biztosítani szeretnék iskolájuk jövőjét, de a mostani körülmények között ezt leginkább úgy tudják megtenni, ha újra egyházi kézbe adják azt az intézményt, amelyet 1948-ban államosítottak. Az emberek, mint mindig, most is egyéni és kollektív szinten gondolnak a

jövőjükre; csak most mégis más körülmények között, mint annak idején, amikor volt egy *grand narrative*, amely reményt adott még egy ilyen község számára is, megcsillogtatva a haladás és fejlődés esélyét.

Arra a következtetésre jutok, hogy nem szabad romantizálni a „cultural time”-t, ahogyan sokan ezt a kulturális relativizmus nyomában ma is teszik. Az antropológusok, illetve társadalom-néprajzosok segíthetnek fényt deríteni arra, hogy politikai vezetők és egész társadalmak hogyan fordulhatnak el viszonylag gyorsan egy jövőorientált modernizációtól egy olyan társadalmi projektum felé, amely menthetetlenül a múltba réved, legyen az akár a közelmúlt, akár a távoli múlt a maga dicsőségével és (vélt) sérelmeivel. A mi tudásunk elsősorban terepmunkából fakad, amelyet ma folytatunk arról, hogyan őrződnek meg és alakulnak át a korábbi korszakok relikviái, és milyen bonyolult és dinamikus folyamatok keretében zajlik ez az átalakulás. Itt én is zavarban vagyok, mert ahogyan már elmondtam önöknek, az utóbbi években keveset jártam résztvevő megfigyelőként Tázlárón.⁸ Így a következtetésem spekulatív, és hagy még kívánnivalót maga után. Mindazonáltal azzal szeretném zárni előadásomat, hogy visszavezetem önöket az Alföld mikrokozmoszába, amelyet kicsit a sajátomnak is tekintek.

V. Konklúzió

Azt hiszem, hogy a Tázlárón megfigyelhető változások az idő felfogásában, a *Zeitgeistben*, visszafelé mutatnak, míg a szocializmus alatt, legalábbis az 1980-as évekig, a jövőbe mutatott a nyíl. Ezt a szocialista civilizációs projektum sikerével és az idő kihasználásának változásával magyarázom a vidéki Magyarországon, mind az egyének, mind pedig a háztartások szintjén. Amikor Erdei 1937-ben felkereste a Duna–Tisza közének ezt a vidékét, a lakosság jórészt szegényparasztokból állt, akik még a paraszti önellátást sem tudták megvalósítani, nemhogy vállalkozóként fellépni a piacon. Ezért egész életükre függőségi viszonyban maradtak a közösség módosabb parasztjaitól. A legtöbb falusi lakos számára csak szezonális munka adódott. Az év legnagyobb részében „nem tudtak mihez kezdeni” az idejükkel, miközben rendszerint akadt valami tennivaló a tanya körül.

Utazzunk most gyorsan előre az 1970-es évekbe, amikor egyéves terepmunkát végeztem a faluban. Csaknem a felismerhetetlenségig megváltoztak a viszonyok és a falukép. A legtöbb lakos központi településen élt, egy sor állami és egyházi intézmény mellett. A legtöbben keményen megdolgoztak azért, hogy modernizálják otthonukat, gyakran kombinálva a háztájit a bérmunkával. Az idejük költsége magas volt, ami rossz hír az antropológusnak, aki kitartóan nyaggatta őket kérdéseivel.

Ha most megint előreszaladok az időben, és ma vagyok Tázlárón kutató doktorandusz hallgató, feladatom könnyebb, mert ma a falusi lakosok

többsége megint nem tud mihez kezdeni a sok szabadidejével. Nincs értelme annak, hogy sokat dolgozzanak és vállalják a disznónevelés minden terhét, ha a végén alig kapnak valamit fáradozásukért. Vannak családok, akik azt mondják, hogy olcsóbb megvenni a húst kolbásznak és szaláminak a Penny Marketben vagy a Lidlben, mint felnevelni egy malacot. Kevés fiatal lát perspektívát a faluban, de városi munkát és lakhatást találni ma sokkal nehezebb, mint régen. Sokan tehát a faluban munkanélküliek úgy, ahogyan a munkanélküliség nem létezett az 1930-as évek modernitás előtti, preszocialista vidéki gazdaságában. Ma elmondhatjuk, hogy a tázlári falusi lakosok és sok más ezer Tázlárhoz hasonló falu lakosai alulfoglalkoztatottak vagy munkanélküliek, mert hozzájutnak ugyan a televízióhoz és az internethez, és szeretnének dolgozni, de az állandó munka a posztszocialista időszakban számukra csak álom marad. Rendelkeznek azzal, amit Alfred Gell (1992) magas erőforrásköltségnek (*resource costs*) nevezett, és éppen a magas erőforrás-költségek és az alacsony időkölségek (*opportunity costs of time*) kombinációja az, ami a lakosság ezen rétegeit különösen fogékonyá teszi a mai múltba révedő, populista retorikára.

Tázlár környékén több más község a faluhatárt jelző táblán már székely rovásírással köszönti a látogatót. Talán hamarosan így lesz ez Tázlárón is. Talán már nem is Tázlárnak, hanem Prónayfalvának fogják hívni: hiszen miért ne vegye vissza a falu azt a nevet, amit akkor viselt, amikor az első egyházi iskolákat alapították? Tázlár különben nem a település eredeti neve: ezt a kérdést bonyolítják a régészeti munkák, amelyek meghiúsították a polgármester reményét, hogy ipari befektetőket csábítson a falu szélére. A feltárt sírok ugyanis azt bizonyítják, hogy jóval azelőtt emberek laktak ezen a vidéken, mint amikor a belső határvidék meghódítása megtörtént a késleltetett (vagy eltorzult) kapitalista fejlődés korában. Talán a közösség profitálhatna abból, ha kiderülne, hogy a feltárt emberi maradványoknak magyar a DNS-ük; a feleslegessé vált hajógyár helyett épülhetne egy régészeti park, amely Ópusztaszerhez hasonlóan vonzaná a fizető látogatókat. Sajnos, az eddigi elemzések, amelyeket megismertem, arra vallanak, hogy ezek az első telepések nem magyarok, nem is hunok, hanem szarmaták voltak!

Jegyzetek

- ¹ Az eredeti előadás a Közép-európai Egyetem Szociológia és Társadalomantropológiai Tanszékén hangzott el, 2012. december 3-án, *Time's Arrow in Tázlár (and in anthropology)* címmel. Kiegészítő anyagot gyűjtöttem Tázlárón 2013 augusztus–szeptemberében. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Bartha Eszternek, aki a fordítást vállalta. Bellér Ildikó és Sárkány Mihály sokat segített a nyelvi korrektúrában, utóbbinak köszönhetem a magyar címet.
- ² Ennek részletesebb változata Sárkány Mihály festschriftjében található: lásd Hann 2004.

- ³ Előadásom több adatát közvetlenül Szabadi 1997-ből vettem át. Szabadi Pál (1942–2008) maga is elismerte, hogy hiányzott a feladathoz szükséges képzettsége, miután a szocializmus utolsó évtizedeiben a falu első magán-átörszerelőjeként dolgozott. Kisvállalkozása kezdetben sikeres volt, és ennek kézzelfogható eredményeként ő építette az első kétemeletes házat a faluban. Ám az 1990-es években megcsappant az érdeklődés a Trabant-specialista üzlete iránt, és Pali megújult lelkesedéssel vetette bele magát a helytörténetbe. Munkáját nagyban segítették Juhász Antal szegedi néprajzkutató szisztematikus helytörténeti vizsgálódásai, különösen a vidék szocializmus előtti migrációjának vonatkozásában: lásd Juhász 1997. A többi fent említett kiadvány közül különösen hasznos Balogh et al 2000; 2010; Horváth 2011.
- ⁴ A szakma elnevezése magyarul nem egyértelmű; Magyarországon évtizedek óta létezik kulturális antropológia, pl. az ELTE-n, ugyanakkor az MTA Néprajzi Kutatócsoportján (ma MTA BTK Néprajztudományi Intézet) belül a hetvenes évek óta működik társadalom-néprajzi osztály.
- ⁵ Erről részletesebben lásd Huszár Tibor életrajzát (Huszár 2012).
- ⁶ Ez az új szerv sok port kavart országszerte, de Tázlárán a nagy átszervezés megtörtént már 2007-ben, amikor megalakult a *Kiskőrösi Többcélű Kistérségi Társulás*, ami a faluban nem vált népszerűvé.
- ⁷ Másutt persze még nehezebb a helyzet: Kecelen (a II. János Pál Általános Iskola központja) a felekezet száma 7. Az igazgató elismeri az intézmény honlapján, hogy az integráció nagy kihívás.
- ⁸ Rövid 2013-as tartózkodásom alatt hallottam utalásokat különböző elmúlt korszakokra: volt, aki a mostani kormányt a Kádár-rendszerhez hasonlította, mert ugyanúgy nem tiszteli eléggé a piacgazdaság alapelveit; volt, aki inkább a Rákosi-korszakkal látott párhuzamot, pl. ahogyan bizonyos emberek manapság feljelentik a szomszédjukat; és volt, aki üdvözölte a Horthy-korszak iránti nosztalgiát, beleértve az egyházak prominens szerepét. Ezeket az eltérő elképzeléseket nem volt módom ebben az évben szisztematikusán megvizsgálni.

Irodalom

- Bakic-Hayden, Milica 1995: Nesting Orientalisms: The case of former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54, 4: 917–931.
- Balogh Tibor et al. (szerk.) 2000: *Az ÁMK története*. Tázlár, ÁMK
- Balogh Tibor et al. (szerk.) 2010: *Örömmel emlékezünk*. Tázlár, Általános Iskola
- Boyer, Dominic 2010: From algos to autonomos. Nostalgic Eastern Europe as postimperial mania. In Todorova, Maria and Zsuzsa Gille (eds.): *Post-Communist Nostalgia*. New York, Berghahn, 17–28.
- Buchowski, Michal 2001: *Rethinking Transformation. An anthropological perspective on postsocialism*. Poznan, Wydawnictwo Fundacji Humaniora
- Den Hollander, Arie 1960–61: The Great Hungarian Plain: A European Frontier Area. In *Comparative Studies in Society and History*, 3: 74–88, 155–69.
- Erdei Ferenc 1957 [1937]: *Futóhomok*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
- Erdei Ferenc 1942: *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, Athenaeum Kiadó
- Erdei Ferenc 1971: *Város és vidéke*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
- Erdei Ferenc 1976: A magyar társadalom a két világháború között. *Valóság*, 4. sz. 23–53., 5. sz. 36–58.

- Fabian, Johannes 1983: *Time and the Other: How anthropology makes its object*. New York, Columbia University Press
- Gell, Alfred 1992: *The Anthropology of Time*. Oxford, Berg
- Hann, Chris 1979: A frontier community on the Great Plain. *New Hungarian Quarterly*, Vol. 20, No. 74, 116–22.
- Hann, Chris 1980: *Tázlár: a village in Hungary*. Cambridge, Cambridge University Press
- Hann, Chris 1996: *The Skeleton at the Feast*. Canterbury, CSAC
- Hann, Chris 2004: Két tudományág összemosódása? Néprajz és szociantropológia a szocialista és poszt szocialista időszakokban. In Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititligi. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 45–63.
- Horváth János (szerk.) 2011: *50 éves a tázlári művelődési ház*. Tázlár, Önkormányzat
- Huszár Tibor 2012: *Ferenc Erdei 1910–1971. Politikai életrajz*. Budapest, Corvina Kiadó
- Juhász Antal 1997: Tázlár puszta benépesedése. In Juhász Antal (szerk.): *Migráció és Település a Duna–Tisza közén 2*. Szeged (Táj és Népi Kultúra 1), 37–69.
- Lévi-Strauss, Claude 1973 (1955): *Szomorú trópusok*. Budapest, Európa Kiadó
- Said, Edward W. 1978: *Orientalism*. London, Routledge & Kegan
- Szabadi Pál 1997: *Tázlár Krónikája*. Tázlár, Önkormányzat
- Szelényi, Ivan 1988: *Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in rural Hungary*. Cambridge, Polity
- Thomas, Nicholas 1989: *Out of Time: History and evolution in anthropological discourse*. Cambridge, Cambridge University Press

(Fordította: Bartha Eszter)

75

The Greek-troops: The women of Meghas mourn their sons, killed in the premature uprising just before liberation

After the war ended, he invented still another Capa, a Hollywood moving picture director, whose principal reality was a weekly paycheck from Universal-International Pictures with the words Robert Capa on it; this charade was quite convincing until Capa's first option came up. He next invented a movie actor—an Egyptian pimp's servant in a movie called *Temptation*. Capa then invented Capa the writer; in this contrivance he will have been found out the minute *Slightly Out of Focus* is read.

Capa is so thoroughly an invention himself that no one can tell a story about him without adding the fabrication which is due him. Even the true stories about Capa have a fictional quality. There was the time, for instance, in March, 1945, when Capa was "snafed" at an airbase near Arras along with other famous correspondents, just before an operation by the 17th Airborne in which Capa was to participate. Capa appeared at the base public relations office and announced that he wanted whiskey. The public relations officer said that whiskey was not permitted on the base for twenty-four hours

on the wrong side, in Hungary. For this reason, the French government took his cameras away from him. He went to America and bought new cameras. America got into the war and took the new ones away from him. But still he managed, by various means, to be sent out as a war correspondent with the American forces. By this feat he invented the first and only enemy alien Allied war correspondent; and this invention took the superb pictures and had the bizarre adventures in Capa's book.

A '47 Magazine-ból John Hersey cikkének oldalai, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye